مجله برنامه و بودجه، شمارهٔ ۱۶ و ۱۷، ص. ۶۵-۸۹

گزارش

روند شکل گیری و تحول شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی در سازمان برنامه و بودجه و پیشنهاد سیاستهای آینده

نویسنده: احمد تاش*

چکیده

در این گزارش، ابتدا به نبود اطلاعات و آمار مورد نیاز برای تهیه برنامه‌های عمرانی کشور در هنگام تشکیل سازمان برنامه در سال ۱۳۲۷، و در نتیجه، سپردن کار برنامه‌ریزی به کارشناسان خارجی پرداخته‌ایم و پس از بررسی وضعیت کتابخانه در سازمان برنامه و بودجه، پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، علل عدم موفقیت سازمان، در ایجاد یک مرکز اطلاع رسانی فعال و موفق را بررسی نموده‌ایم. سپس دلایل و نحوه تشکیل مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه و بودجه در شهریور ۱۳۶۱ شرح داده‌ایم و با ارائه داده‌ها، هدفها و عملکرد این مرکز را سنجیده‌ایم. آن گاه فعالیتهای مرکز مدارک در جهت ایجاد و تجهیز کتابخانه‌های سازمانهای برنامه و بودجه استانها و تشکیل شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی را برشمرده، و تأثیر این شبکه را بر مطالعات اقتصادی - اجتماعی در کشور بررسی کرده‌ایم. در پایان، با ارائه پیشنهادهایی، خطوط اساسی توسعه کمی و کیفی مرکز مدارک و کتابخانه‌های استانی سازمان برنامه و بودجه و چشم‌انداز شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی در آینده را ترسیم نموده‌ایم.

مقدمه

در ۲۶ بهمن ۱۳۲۷، لایحه *قانونی اجرای برنامه هفت ساله عمرانی کشور* (۱۳۲۷-۱۳۳۴)، به

*کارشناس مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه و بودجه

تصویب مجلس شورای ملی رسید و ایران رسماً دارای برنامه و نیز سازمان برنامه گردید. "نخستین دشواریی که سازمان برنامه در جریان برنامه‌های عمرانی اول و دوم با آن روبه‌رو شد، در دست نبودن داده‌ها و آمارها بود."(۹)* این دشواری در سالهای پیش از تشکیل رسمی سازمان برنامه نیز از موانع مهم تهیه برنامه‌های عمرانی بود. هیأت تهیهٔ نقشهٔ اصلاحی و عمرانی کشور، در گزارش خود در پایان خرداد ۱۳۲۵ به نخست وزیر وقت، یکی از اشکالاتی که در انجام مأموریت خود با آن مواجه شده بود را "فقدان اطلاعات منظم مورد اطمینان و مبانی صحیح آماری در وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی" دانست و اعلام داشت: "شرط ضروری تهیه هر برنامه اقتصادی و اصلاحی وجود اطلاعات و آمار دقیق و کامل مربوط به مسائل و شئون مختلف در طی سنوات ممتد و متوالی می‌باشد."(۱) نبود اطلاعات و نبود نظام اطلاع رسانی کارآمد موجب گردید که دولت برای تدوین برنامه اقتصادی کشور، به کارشناسان و مشاوران بیگانه روی آورد و از آنها طلب مساعدت نماید. هنگامی که در پاسخ به درخواست وامی معادل ۲۵۰ میلیون دلار برای اجرای برنامه هفت ساله عمرانی از بانک بین‌المللی عمران و توسعه، بانک مذکور تقاضای اطلاعات مشخصی درباره طرحهای عمرانی مورد نظر نمود، "ایران نتوانست فوراً و به آسانی اطلاعات یاد شده را در اختیار بانک قرار دهد و به منظور تهیه این اطلاعات، دولت ایران، یک شرکت آمریکایی (موریسن نودسن)[1] را به استخدام درآورد."(۹) استفاده از کارشناسان خارجی در سالهای بعد و در جریان تدوین و اجرای برنامه‌های عمرانی دیگر نیز ادامه یافت. ابوالحسن ابتهاج، در خاطرات خود، در این باره می‌نویسد: "در دفتر فنی، یک فرانسوی، یک بلژیکی، یک ایتالیایی برای امور کشاورزی، و یک انگلیسی برای شهرسازی توسط پرودم (که خود یک آمریکایی بود) استخدام شده بودند. با بنیاد فورد قرار گذاشتم انتخاب افراد واجد شرایط و صلاحیتدار، با نظر دانشگاه هاروارد انجام شود."(۱) به همراه استخدام کارشناسان خارجی، گروهی از ایرانیان تحصیلکرده آمریکا نیز به کار گرفته شدند. "بانک جهانی، دانشگاه هاروارد آمریکا و بنیاد فورد، به یاری ابوالحسن ابتهاج شتافتند تا او بتواند گروهی از اقتصاددانان جوان ایرانی را برای سازمان برنامه تربیت نماید که این گروه قویاً توسط تیمی از مشاوران خارجی حمایت می‌شدند."(۲۱) استفاده از کارشناسان خارجی باعث گردید که سازمان برنامه درصدد ایجاد یک مرکز اطلاع‌رسانی متمرکز برنیاید، در حالی که

* اعداد داخل دو کمان، به منابع پایان مقاله اشاره دارد.

1. Morrison Knudsen International

این سازمان با توجه به وظایفش که برنامه‌ریزی، تنظیم طرحهای عمرانی، نظارت بر طرحها و سنجش عملکرد آنها بود، ناگزیر از داشتن یک مرکز اطلاع رسانی فعال بود.

وضعیت کتابخانه سازمان برنامه و بودجه پیش از پیروزی انقلاب اسلامی

برای نخستین بار در تشکیلات برنامه هفت ساله دوم (۱۳۳۴-۱۳۴۱) "کتابخانه کوچکی در داخل دفتر اقتصادی به وجود آمد که ضمن جمع‌آوری کتب و نشریات مورد نیاز، به گردآوری مطالعات و گزارشهای مهندسین مشاور که در آن زمان مشغول بودند، پرداخت. با انقضای برنامه دوم و آغاز برنامه سوم، به مقتضای تغییرات عمده‌ای که در تشکیلات سازمان برنامه به عمل آمد، کتابخانه مذکور دستخوش آشفتگی، و تعطیل گردید و از سال ۱۳۴۳ هر زمان به واحدی مربوط می‌شد و این تغییر سازمانی هر بار منجر به تغییر محل، و در نتیجه، پراکندگی بیشتر کتب و نشریات می‌گردید، تا اینکه بالأخره در برنامه چهارم (۱۳۴۶-۱۳۵۱) کتابخانه وابسته به دفتر تشکیلات گردید."[۱۰] اما پراکندگی و نابسامانی اطلاعات و اطلاع رسانی در سازمان برنامه ادامه یافت. در این زمینه، در گزارشی از یکی از کارشناسان دفتر اطلاعات و گزارشها که در سال ۱۳۴۸ تهیه شده، می‌خوانیم: "امروز هیچ کس و هیچ مقامی نیست که بتواند از کارهای عمرانی سه برنامه گذشته که میلیاردها ریال پول مملکت را به مصرف رسانده صورت بردارد و آمار صحیح و مورد اعتمادی تنظیم کند. از کوهی که به نام سوابق و پرونده‌ها در گوشه و کنار صدها بایگانی راکد و جاری انباشته شده، هرگز نمی‌توان فهمید که برای آبادانی یک منطقه از کشور چه مطالعاتی، در چه مراحلی، انجام شده و چند بار وجوهی برای این گونه کارها، و به چه میزان، پرداخت گردیده است."[۱۹] با کمال تأسف، بی‌توجهی به امر اطلاع رسانی، در سالهای بعد نیز ادامه می‌یابد و امکانات لازم برای بهبود شرایط کتابخانه و ارتقای خدمات آن فراهم نمی‌شود. در گزارشی درست هشت ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، می‌خوانیم: "کتابخانه سازمان برنامه علی‌رغم عمر ۱۵ ساله و هدفهای عالی که موجب تأسیس آن گردید، هیچ گاه به نحو مطلوب که بتواند خدمات مورد نیاز مراجعه کنندگان را ارائه دهد نرسید و همواره این ارگان اطلاعاتی و فرهنگی مورد بی‌مهری مقامات مسئول وقت سازمان برنامه قرار گرفت."[۳]

علل عدم موفقیت سازمان برنامه و بودجه در ایجاد یک مرکز اطلاع رسانی فعال و موفق پیش از پیروزی انقلاب اسلامی را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

● عدم شناخت واقعی مسئولان و مدیران سازمان برنامه و بودجه از اهمیت و ارزش اطلاعات و اطلاع رسانی و نقش آن در برنامه‌ریزی و توسعه.

● وابستگی به مشاوران و کارشناسان خارجی که اطلاعات مورد نیاز خود را از منابعی که خود می‌شناخته‌اند و در دسترس ایرانیان نبود، کسب می‌کردند.

● استفاده انحصاری از اطلاعات توسط شمار اندکی از مدیران و کارشناسان سازمان و قرار گرفتن حجم بسیاری از منابع در اتاقهای دربسته و کشو میز افرادی خاص، و در نهایت، از بین رفتن آن منابع.

● دل سپردن دفاتر و مدیریتهای سازمان به مجموعه‌های خصوصی و کوچکی که تحت عنوان کتابخانه و بدون هیچ گونه نظمی ایجاد کرده بودند و عدم استفاده آنها از دانش کتابداری که این امر موجب نابسامانی این کتابخانه‌های کوچک، و در نهایت، از بین رفتن آنها می‌گردید. "در بررسی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی از کتابخانه‌های دفاتر و مدیریتهای سازمان برنامه و بودجه در مرکز به عمل آمد، معلوم شد که ۱۷ دفتر و مدیریت، دارای مجموعه‌هایی از کتاب و مدارک بوده‌اند که ۸۵٪ مدارک آنان تکراری بوده است، کتابخانه‌ها عموماً فاقد نظم بوده‌اند و مراجعه کنندگان آنان اندک بوده و وجود این کتابخانه‌ها سبب ساز پراکندگی و تفرق مدارک شده است.(۱۵)

پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات

انقلاب اسلامی، یک دگرگونی بنیادی در کل ساختار جامعه ایران پدید آورد که مهمترین ویژگی آن کسب استقلال سیاسی بود. مشاوران و کارشناسان بیگانه از ایران و نیز از سازمان برنامه و بودجه خارج شدند. از آن پس، برای تهیه برنامه‌های عمرانی و پیشبرد امر توسعه می‌باید به خود اتکا می‌کردیم. در این راه، نیاز به اطلاعات و یک مرکز اطلاع‌رسانی فعال و پویا مبرم و ضروری به نظر می‌رسید. در سال ۱۳۵۸، پس از انحلال مؤسسه برنامه‌ریزی ایران، که یکی از سازمانهای وابسته به سازمان برنامه و بودجه بود، مدارک موجود در کتابخانه آن مؤسسه به همراه کارکنانش به مرکز

اسناد و مدارک فنی سازمان برنامه و بودجه انتقال یافت. در مهر ماه ۱۳۵۹، توسط یکی از کارشناسان مرکز اسناد و مدارک فنی طرحی برای ایجاد تحول در این واحد، تدوین گردید. در مقدمه این طرح آمده است: "مرکز اسناد و مدارک فنی تاکنون قادر نبوده است وظیفه اصلی خود را به عنوان یک واحد پویا انجام دهد و آنچه تاکنون برای این مرکز باقی مانده تنها نام آن است و مجموعه‌ای که در طول این سالها گردآوری شده است."(۵) مطالعه در زمینه ایجاد تحول در ساختار مرکز اسناد و مدارک فنی سازمان برنامه و بودجه در سال ۱۳۶۱، پس از تغییراتی در مدیریت سازمان برنامه و بودجه و همچنین مدیریت مرکز اسناد، صورت می‌گیرد، به سرانجام می‌رسد. و مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه و بودجه در شهریور همان سال تشکیل می‌شود.

هدفهای اصلی که برای این مرکز در نظر گرفته شده، بدین شرح است:

- افزایش میزان اطلاعات مورد نیاز مدیران و کارشناسان سازمان برنامه و بودجه و سایر کارگزاران و مسئولان شبکه برنامه‌ریزی کشور، همچنین دانشجویان، استادان و پژوهشگران رشته‌های علوم اجتماعی، به ویژه اقتصاد، به منظور کمک به اعتلای کیفیت فعالیتهای برنامه‌ریزی، بودجه‌بندی و ارزشیابی و تسهیل و تسریع پژوهشهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فنی.
- غنا بخشیدن به ادبیات برنامه‌ریزی، به منظور برآوردن نیازهای علمی و فنی برنامه‌ریزان کشور و مجریان طرحهای عمرانی.

"نخستین گام در راه برآوردن نیازهای اطلاعاتی مدیران و کارشناسان سازمان برنامه و بودجه، گردآوری و سازماندهی مجموعه‌ای مناسب و مفید در زمینه برنامه‌ریزی و توسعه در کشور بود. بدین منظور، کلیه مدارک موجود در واحدهای مختلف سازمان برنامه و بودجه و کتابخانه‌های کوچک وابسته به آنها به کتابخانه مرکزی انتقال یافت و زیرنظر متخصصان مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی قرار گرفت."(۱۳) از اواسط سال ۱۳۶۱ تاکنون، معاونت کتابداری و اطلاع‌رسانی مرکز مدارک، فعالیتهای چشمگیری به منظور تهیه، تنظیم و اشاعه اطلاعات انجام داده است که در جدول ۱، با مقایسه آمار سال ۱۳۶۱ (سال تشکیل مرکز مدارک) با سال ۱۳۷۵، نمود بخشی از این فعالیتها را مشاهده می‌کنیم.

جدول ۱. مقایسه بخشی از امکانات و فعالیتهای مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی در سالهای ۱۳۶۱ و ۱۳۷۵

عنوان	۱۳۶۱	۱۳۷۵	تغییرات
مجموعه مدارک (جلد)	۱۳۵۰۷	۸۹۹۷۰	+ ٪۶۶۶
مراجعان	۳۵۱۵	۴۶۱۲۹	+ ٪۱۳۱۲
امانت	۱۸۲۴	۵۳۱۱۵	+ ٪۲۹۱۲
اعضا	۴۲۸	۲۱۱۰	+ ٪۴۹۲

چنین گسترش و تحولی چگونه پدید آمد؟ باید گفت که از همان آغاز، هدف اصلی مرکز مدارک ارائه خدمات اطلاعاتی بوده است. در نتیجه، مرکز، کوشیده تا کارشناسان، پژوهشگران و دانشجویان بیشتری را جلب نموده و دامنه جامعه استفاده کننده را گسترش دهد. به همین منظور، مدارک کتابخانه را که به سختی و با تلاش بسیار تهیه می‌گردید و با هزینه و صرف وقت بسیاری سازماندهی می‌شد، به آسانی در اختیار مراجعان قرار داد؛ رفته رفته از موانع و محدودیتها کاست و به خدمات افزود؛ استفاده از کتابخانه و عضویت در آن، برای تمام پژوهشگران و دانشجویان با شرایطی سهل امکانپذیر شد؛ یک نظام بین‌المللی برای رده‌بندی و تنظیم موضوعی منابع انتخاب گردید و نظام باز برای کتابخانه اختیار شد؛ خدمات کپی در خدمت مراجعان قرار گرفت (در سال ۱۳۷۵ نزدیک به ۱۵۰ هزار صفحه کپی برای مراجعان تهیه شده است)؛ کتابدار مرجع و مشاور پژوهشگران و دیگر کتابداران همه روزه آماده ارائه خدمات به مراجعان شدند؛ ساعات کار کتابخانه افزایش یافت؛ کوشش به عمل آمد که از تکنولوژیهای جدید اطلاع رسانی با بررسی و سنجش دقیق بهره گرفته شود؛ اطلاعات مدارک ذخیره گردید و از طریق یک شبکه کامپیوتری در اختیار علاقه‌مندان قرار داده شد؛ بانکهای اطلاعاتی از مقالات فارسی و غیرفارسی ایجاد گردید و حجم گسترده‌ای از اطلاعات را به سهولت توزیع نمود. به تازگی ارتباط با شبکه‌های داخلی اطلاع‌رسانی به طور پیوسته[1] برقرار شده و ارتباط با شبکه‌های بین‌المللی در دستور کار کتابخانه قرار دارد. انواع مراجع ردیف دوم، کتابشناسیها، فهرستها و لیستهای کامپیوتری در چارچوب

1. On-Line

دامنه موضوعی مرکز مدارک تهیه و انتشار یافت و اکنون مدتی است که ارائه خدمات دیداری و شنیداری به علاقه‌مندان، با نمایش فیلمهای علمی و پژوهشی، جزو برنامه‌های این مرکز قرار گرفته است (جدول ۲). با چنین تلاشی است که مراجعان مرکز مدارک، نسبت به سال ۱۳۶۱، بیش از ۱۳ برابر گردیده و استفاده از منابع ۲۹۱۲٪ افزایش یافته است. حضور مراجعان و استفاده آنان از منابع همچون خون در بدن برای بقا و تعالی مرکز مدارک اهمیت داشته است. البته جوهره و انگیزه اصلی این تلاش، اعتقاد به این اصل است که "کتابخانه، سازواره‌ای زنده و پویاست."

اما مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی وظیفه مهم دیگری نیز داشت که عبارت بود از "کمک به راه‌اندازی و اجرای فعالیتهای اطلاع رسانی مراکز مدارک سازمانهای برنامه و بودجه استانها، از طریق ارائه خدمات مشاوره، آموزش، تدوین دستورالعمل و خط مشی، گردآوری، سازماندهی منابع اطلاعاتی و تجهیزات کتابخانه‌ای، انتشاراتی و سمعی - بصری و نظارت مستمر بر حسن اجرای امور آنها."(۱۱)

ایجاد و عملکرد شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی سازمان برنامه و بودجه

حجم روزافزون اطلاعات، هزینه بسیار گردآوری، تنظیم و ارائه اطلاعات و کمبود نیروی انسانی متخصص در این زمینه و نیاز روزافزون پژوهشگران به دسترسی آسان و سریع به اطلاعات، عواملی هستند که ایجاد شبکه‌های اطلاعاتی را توجیه می‌نمایند. "شبکه اطلاعاتی"[1] عبارت است از مجموعه کانالها و سیستمهای ارتباطی که مراکز اطلاعاتی دارای تخصص مشترک را از طریق یک مرکز مادر به یکدیگر پیوند می‌دهد."(۷) به طور کلی، شبکه‌های اطلاعاتی، از سه بخش تشکیل می‌شوند: مرکز مادر یا هسته مرکزی که سیاستهای شبکه را تعیین می‌کند و هماهنگی امور را برعهده دارد؛ مراکز اطلاعاتی وابسته که سیاستهای هسته مرکزی را پذیرفته و نیازهای اطلاعاتی پژوهشگران را، چه مستقیم در محدوده فعالیت خود و چه غیرمستقیم از طریق هسته مرکزی، در محدوده گسترده‌تری فراهم می‌آورد؛ و بالأخره مجاری ارتباطی که مجموعه سازوکارهایی هستند که ارتباط هسته مرکزی را با مراکز اطلاعاتی وابسته برقرار می‌دارند. ایجاد شبکه اطلاعاتی سازمان برنامه و بودجه را ابتدا در سال ۱۳۶۰، یکی از کارشناسان مرکز اسناد و مدارک فنی، در گزارشی با

1. Information Network 2. Focal Point

جدول ۲. آمارهای اصلی مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات معاونت کتابداری و اطلاع رسانی اسفند سال ۱۳۷۵

ردیف	موضوع		کل
۱	موجودی کتاب	فارسی	۳۲۴۸۲ جلد
		غیرفارسی	۸۹۹۷ جلد
		جمع	۴۱۴۷۹ جلد
۲	موجودی گزارشهای تحقیقاتی	فارسی	۹۴۰۹ جلد
		غیرفارسی	۱۳۲۰ جلد
		جمع	۱۰۷۲۹ جلد
	جمع کل کتاب و گزارش		۵۲۲۰۸ جلد
۳	موجودی نقشه‌های ساختمانی		۱۸۷۴۸ عنوان
۴	موجودی پروژه‌های عمرانی		۱۷۳۸۷ عنوان
۵	موجودی میکروفیش از پروژه‌ها و طرحهای عمرانی		۷۸۴ عنوان
۶	موجودی میکروفیلم از نقشه‌های ساختمانی		۸۴۳ عنوان
	جمع کل مدارک موجود		۸۹۹۷۰ جلد و عنوان
۷	موجودی نشریه‌های ادواری شامل: نشریه‌های فصلی، ماهانه، هفتگی و روزانه	فارسی	۳۰۷ عنوان
		غیرفارسی	۳۲۳ عنوان
		جمع	۶۳۰ عنوان
۸	تعداد اعضاء	همکاران سازمان برنامه و بودجه	۱۰۸۶ نفر
		سایر اعضا	۱۰۲۴ نفر
		جمع	۲۱۱۰ نفر
۹	تعداد مراجعان (سال ۱۳۷۵)	کتابخانه مرکزی	۴۶۰۵۰ نفر
		آرشیو چیذر	۷۹ نفر
		جمع	۴۶۱۲۹ نفر
۱۰	امانت مدارک (سال ۱۳۷۵)	به همکاران سازمان برنامه و بودجه	۱۷۷۰۵ جلد
		به سایر اعضا	۳۵۴۱۰ جلد
		جمع	۵۳۱۱۵ جلد
۱۱	ارسال فهرست برگه برای کتابخانه‌های سازمانهای برنامه و بودجه استانها (سال ۱۳۷۵)		۲۸۸۳ دوره در ۴۵۲۱۶ فهرست برگه
۱۲	تهیه و ارسال لیستهای کامپیوتری از سیستم مقاله‌ها (سال ۱۳۷۵)	فارسی	۳۱۷۴ صفحه
		لاتین	۲۰۲۴ صفحه
۱۳	تهیه و ارسال لیستهای کامپیوتری از سیستم کتابها (۱۳۷۵)	فارسی	۱۵۴۴ صفحه
		لاتین	۴۸۵ صفحه
۱۴	ارائه خدمات فتوکپی به مراجعان کتابخانه (۱۳۷۵)		۱۴۹۸۴۰ صفحه

عنوان "طرح پیشنهادی سیستم اطلاعاتی سازمان برنامه و بودجه"[۴] مطرح کرد. این فکر، با تشکیل مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی، به طور جدی مورد توجه قرار گرفت و "طرح شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی سازمان برنامه و بودجه، در سال ۱۳۶۲، در گردهمایی رؤسای سازمانهای برنامه و بودجه استانها در شهر کرد مطرح شد و پس از تصویب برای برنامه‌ریزی و اجرا به مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات ابلاغ گردید. مرکز مدارک، پس از برداشتن گامهای اولیه در راه تحکیم شالوده‌ها در سالهای ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳، بخشی از فعالیتهای خود را به تشکیل و راه‌اندازی کتابخانه‌های سازمانهای برنامه و بودجه استانها که می‌بایست در آینده نقش هسته‌های اقماری شبکه را ایفا کنند، معطوف ساخت."[۱۴]

مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی، به عنوان مرکز مادر یا هسته مرکزی شبکه، با ایجاد گروه امور استانها و استفاده از مجموعه توان کارشناسی خود، از سال ۱۳۶۲، فعالیتهای زیر را در جهت ایجاد و گسترش شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی انجام داده است:

● کمک به ایجاد و تجهیز ۲۵ کتابخانه در سازمان برنامه و بودجه استانهای کشور. تقریباً همگی کتابخانه‌های استانی سازمان برنامه و بودجه، به اهتمام مرکز مدارک تشکیل شد، و پس از آن، ایجاد این کتابخانه‌ها به عنوان یک ضرورت مورد تأیید سازمان برنامه و بودجه نیز قرار گرفت. با تلاش این مرکز، سازمان امور اداری و استخدامی کشور، در سال ۱۳۶۸، به هر یک از این کتابخانه‌ها یک پست کتابدار اختصاص داد و این کتابخانه‌ها در نمودار تشکیلاتی سازمان برنامه و بودجه استانها، زیرنظر معاونت هماهنگی و برنامه‌ریزی و در گروه تحقیقات آماری و آموزش تثبیت گردیدند.

● ایجاد هماهنگی در امور فنی (مجموعه سازی و سازماندهی) کتابخانه‌های استانی با ضوابط و خطی‌مشیهای به کار گرفته شده در مرکز مدارک. از سال ۱۳۶۲ تا ۱۳۷۵، در مجموع، ۴۳۸۳۲ دسته فهرستبرگه برای مدارک موجود در کتابخانه‌های استانها تهیه و ارسال گردیده است. همچنین مرکز مدارک، به منظور هماهنگی و ایجاد نظم لازم در امور کتابخانه‌های استانی، چهار دستورالعمل تدوین و به این کتابخانه‌ها پیشنهاد کرده است.

● آموزش کتابداران کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها در مقاطع و سطوح مختلف، از طریق برگزاری چندین دوره کلاسهای کتابداری، و همچنین ارائه آموزشهای انفرادی (کارورزی) به آنان.

● نظارت بر فعالیتها، ارزیابی عملکرد و بررسی مشکلات و موانع پیشرفت کتابخانه‌های استانی، از طریق اعزام متخصصان مرکز مدارک. در این زمینه، تاکنون چندین بار از کتابخانه‌های استانها بازدید به عمل آمده و تلاش بسیاری برای رفع مشکلات آنان شده است.

● برگزاری چندین سمینار و گردهمایی، با هدف ارتقای سطح دانش کتابداران و آشنا ساختن آنان با مباحث نظری و عملی علم کتابداری و اطلاع‌رسانی و همچنین ایجاد فضایی صمیمانه در میان همکاران کتابخانه‌های استانی و نیز بیان مسائل و مشکلات موجود از زبان کتابداران.

برای انعکاس عملکرد کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها به عنوان مراکز اطلاعاتی وابسته به شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی، از بدو ایجاد تاکنون جدولی حاوی بخشی از آمارهای این کتابخانه‌ها در سال ۱۳۶۳ و نیز سال ۱۳۷۵ تنظیم گردیده است، که مقایسه آمارهای آن به روشنی توسعه و گسترش فعالیتهای کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها را نشان می‌دهد (جدول ۳).

جدول ۳. مقایسه بخشی از امکانات و فعالیتهای مجموعه کتابخانه‌های استانی سازمان برنامه و بودجه در سالهای ۱۳۶۳ و ۱۳۷۵

عنوان		۱۳۶۳	۱۳۷۵	تغییرات
ترکیب نیروی انسانی	لیسانس	۳ { ۲ کتابداری، ۱ علوم انسانی }	۱۹ { ۱۳ کتابداری، ۶ علوم انسانی }	+ ٪۶۳۳
	فوق دیپلم	۱	۳ { ۱ کتابداری، ۲ علوم انسانی }	+ ٪۳۰۰
	دیپلم	۲۰	۱۶	- ٪۸۰
	جمع	۲۴	۳۸	+ ٪۱۵۸
مجموعه مدارک		۵۸۹۵۰	۲۲۵۵۰۷	+ ٪۳۸۲
کمیت مراجعان	داخل سازمان	۱۶۱۰۴	۴۳۳۷۶	+ ٪۲۶۹
	خارج سازمان	۵۰۴۰	۶۷۴۳۶	+ ٪۱۳۳۸
	جمع	۲۱۱۴۴	۱۱۰۸۱۲	+ ٪۵۲۴

همان‌گونه که می‌بینید، نیروی انسانی کتابخانه‌های استانی، از ۲۴ نفر به ۳۸ نفر افزایش یافته، و در این میان، بهره‌گیری از لیسانسیه‌های کتابداری از ۲ نفر به ۱۳ نفر رسیده است. مجموعه مدارک کتابخانه‌ها ۳۸۲٪ افزایش داشته و تعداد مراجعان نیز از ۲۱۱۴۴ به ۱۱۰۸۱۲ نفر رسیده است. چنین فعالیت گسترده‌ای، با توجه به مشکلات و تنگناهای متعددی که وجود داشته است و در ادامه از آنها سخن خواهیم گفت، بیش از همه مرهون زحمات، علاقه، ایمان و پشتکار کتابداران کتابخانه‌های استانهاست که با وجود مشکلات فراوان، موفق به ایجاد مراکز اطلاعات اقتصادی - اجتماعی در استانهای خود گردیده‌اند.

نتایج ایجاد شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی

آمارهای اصلی شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی سازمان برنامه و بودجه در سال ۱۳۷۵ (جدول ۴) نشان می‌دهد که این شبکه با ۶۸ نفر نیروی انسانی و مجموعه مدارکی به میزان ۳۱۵۴۷۷ جلد، به بیش از ۱۵۶۰۰۰ مراجعه‌کننده در حوزه موضوعی خود یاری رسانده و ۱۳۱۰۳۲ مدرک را برای استفاده به امانت داده است. اما جدای از آمارهای کمی، این شبکه تأثیر کیفی عمیقی بر مطالعات اقتصادی - اجتماعی گذاشته است که بیان آن در خور اهمیت می‌باشد.

ایجاد مرکز مدارک و کتابخانه‌های استانی سازمان برنامه و بودجه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در نتیجه یک نیاز مبرم و واقعی صورت گرفت. کشور خود را از وابستگی به بیگانگان رها کرده بود و به ضرورت تدوین برنامه‌هایی برای توسعه و پیشرفت باور داشت. با شکل‌گیری شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی، مشکل کسب اطلاعات تا حد زیادی برطرف شده و کارشناسان ایرانی، با بهره‌مندی از اطلاعات و منابع بسیاری که در اختیار آنها قرار گرفت، خود تهیه برنامه‌های توسعه کشور را برعهده گرفتند. حاصل کار این کارشناسان، تهیه چند برنامه است که مهمترین آنها برنامه‌های اول و دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور می‌باشد. از سوی دیگر، شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی، تنها به ارائه خدمات به مدیران و کارشناسان سازمان برنامه و بودجه بسنده نکرد و دامنه خدمات خود را به ویژه در سطح دانشگاهها گسترش داد (بیش از ۶۲٪ مراجعان شبکه اقتصادی - اجتماعی در سال ۱۳۷۵ از خارج از سازمان برنامه بوده‌اند). این شبکه، مجموعه وسیعی از مطالعات کارشناسی را که توسط سازمان برنامه و بودجه و دیگر سازمانها و نهادهای دولتی تهیه گردیده در اختیار دارد و دانشجویان و اساتید دانشگاهها با استفاده از این

جدول ۴. آمارهای اصلی شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی سازمان برنامه و بودجه در سال ۱۳۷۵

عنوان	مساحت (مترمربع)	ترکیب نیروی انسانی				مجموعه مدارک (جلد)	نشریات ادواری (عنوان)	کمیت مراجعان			امانت (جلد)
		فوق‌لیسانس	لیسانس	دیپلم و فوق دیپلم	جمع			داخل سازمان	خارج سازمان	جمع	
مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی	۳۶۰۰*	۲	۱۲	۱۶	۳۰**	۸۹۹۷۰	۶۳۰	۱۵۰۶۳	۳۱۰۶۶	۴۶۱۲۹	۵۳۱۱۵
کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها	۲۶۵۹	-	۱۹	۱۹	۳۸	۲۲۵۵۰۷	۱۵۸۹	۴۳۳۷۶	۶۷۴۳۶	۱۱۰۸۱۲	۷۷۹۰۷
شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی	۶۲۵۹	۲	۳۱	۳۵	۶۸***	۳۱۵۴۷۷	۲۲۱۹****	۵۸۴۳۹	۹۸۵۰۲	۱۵۶۹۴۱	۱۳۱۰۲۲

* مجموع مساحت کتابخانه مرکزی (۱۱۰۰ مترمربع) و آرشیو طرحهای عمرانی کشور (چیذر).

** آمار ترکیب نیروی انسانی معاونت کتابداری مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی.

*** شامل ۲ فوق لیسانس کتابداری، ۱۹ لیسانس کتابداری، ۱۲ لیسانس علوم انسانی و ۳۵ دیپلم و فوق دیپلم.

**** این عدد، حاصل جمع عناوین نشریات ادواری موجود در کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه است و تعدادی از آنها مشابه است.

مطالعات، بهره فراوانی از پژوهشهای بخش دولتی گرفته‌اند و پژوهشها و مطالعات خود را غنا بخشیده‌اند. نمود این تأثیر کیفی را در این سالها در بسیاری از رساله‌های دانشگاهی در رشته‌های علوم اجتماعی، به ویژه اقتصاد، می‌توان مشاهده کرد. یکی دیگر از ثمرات فعالیت این شبکه، شکل گیری مراکز اطلاع رسانی منطقه‌ای است. پاره‌ای از کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها، در این سالها، به گونه‌ای فعال و پویا عمل کرده‌اند که هم اکنون به عنوان مهمترین و مؤثرترین مرکز اطلاع رسانی استان خود شناخته می‌شوند، و در مجموع، تمام کتابخانه‌های استانی سازمان برنامه و بودجه چنین توانایی را بالقوه دارا می‌باشند.

محدودیتها و تنگناهای شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی

مشکلات بسیاری در راه تشکیل و فعالیت شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی در این سالها وجود داشته است. که بخشی از آنها با همت و تلاش کارکنان و مسئولان این شبکه برطرف شده است. اما موانع چندی نیز در ادامه راه و توسعه این شبکه موجود است که به طور کلی می‌توان آنها را به دو دسته تقسیم نمود: ۱. محدودیتها و تنگناها در زمینه نیروی انسانی و امکانات فیزیکی و خدماتی؛ ۲. محدودیتها و تنگناهای فرهنگی.

۱. *محدودیتها و تنگناها در زمینه نیروی انسانی و امکانات فیزیکی و خدماتی*: یکی از مهمترین مشکلات این شبکه کمبود نیروی انسانی کارآمد و متخصص است. مرکز مدارک، با وجود استفاده از نیروهای متخصص و کارآمد، به علت افزایش کمی و کیفی فعالیتهایش با کمبود نیروی انسانی رو به روست. کتابخانه‌های استانی سازمان برنامه و بودجه نیز با مشکلات متعددی روبه‌رو هستند که براساس آخرین بررسی که از وضعیت این کتابخانه‌ها در سال ۱۳۷۵ به عمل آمده است، کمبود نیروی انسانی، مهمترین مشکل آنان است. در این زمینه، روایت یکی از کتابداران استانها بسیار گویا و شنیدنی است. او می‌گوید: "تا کی می‌توان تنها به غیرت و همت کتابدارانِ تنهایی بسنده کرد که برای بیمار شدن، به سفر رفتن و مأموریتی هر چند مهم را پذیرفتن، دلهره دارند که کتابخانه را باید بست و یا به دستهای بی‌تجربه‌ای سپرد ... چه سود از کتابخانه‌ای که کتابدارش از شدت مراجعه کننده و فراوانی روزافزون کارهای روزمره، نه دیگر به ابتکار

می‌پردازد، نه خوش اخلاق می‌ماند و نه می‌تواند بدون بغض بگوید که متصدی پرارج‌ترین کار دنیاست."(۱۷)

دیگر مشکلات کتابخانه‌های استانی، عبارت است از:

- وجود وسایل و تجهیزات غیراستاندارد در تعدادی از این کتابخانه‌ها
- ضعف بخش نشریات ادواری و منابع غیرفارسی
- کمبود فضای کتابخانه
- ضعف خدمات اطلاع رسانی
- قطع و وصل مداوم برنامه‌های شبکه کامپیوتری سازمان برنامه و بودجه و عدم توانایی استفاده از سیستمهای کتابخانه
- عدم تکافوی خدمات فهرست نویسی متمرکز از سوی مرکز مدارک به نسبت نیاز استانها.

۲. *محدودیتها و تنگناهای فرهنگی*: با ایجاد شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی، امکانات بسیاری در جهت ارائه خدمات اطلاع‌رسانی پدید آمده است. اما عوامل گوناگونی موجب گردیده که کارشناسان و کارکنان سازمان برنامه و بودجه از منابع و اطلاعات گسترده این شبکه کمتر استفاده نمایند. "بررسی آماری مدارک امانت گرفته شده از کتابخانه سازمان برنامه و بودجه (کتابخانه مرکزی) از ابتدای سال ۱۳۶۴ تا پایان سال ۱۳۷۴، نمایانگر این واقعیت تلخ است که میزان استفاده مدیران، کارشناسان و دیگر کارکنان سازمان برنامه و بودجه از منابع و مجموعه غنی کتابخانه، نسبت به سایر استفاده کنندگان کمتر است."(۲) نرخ رشد متوسط امانت مدارک، طی یازده سال (۱۳۶۴-۱۳۷۴)، حدود ۱۵٪ بوده است که حاکی از فعالیت چشمگیر و ظرفیت بالای مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی می‌باشد. در این میان، نرخ رشد متوسط امانت مدارک توسط کارکنان سازمان برنامه و بودجه کمی بیش از ۶٪ است، در حالی که رشد متوسط مدارک امانت گرفته شده از سوی دیگران، به ویژه دانشگاهیان، نزدیک به ۲۵٪ می‌باشد.

موضوع مهم دیگری که از بررسی وضعیت امانت مدارک استنباط می‌شود، استفاده محدود و ناچیز کارشناسان و کارکنان سازمان برنامه و بودجه از منابع خارجی کتابخانه است.

در اردیبهشت سال ۱۳۷۵ در دومین سمینار کتابداران سازمان برنامه و بودجه استانها، از

حاضران در سمینار نظرخواهی به عمل آمد. آنان نیز به این واقعیت معترف بودند که کارکنان سازمان برنامه و بودجه استانها نیز چندان از کتابخانه‌ها استفاده نمی‌کنند. به نظر کتابداران استانها و کارشناسان مرکز مدارک، علل این مشکل، عبارت است از:

- فقر مطالعه و پژوهش در کشور و ضعف نظامهای پژوهشی آموزش عالی و اطلاع‌رسانی.

- عدم توجه کافی مدیران به اهمیت پژوهش در سیاستگذاریهای اقتصادی و اجتماعی، و به تبع آن، انگیزه نداشتن کارشناسان برای انجام پژوهشهای بنیادی.

- عدم آشنایی کافی کارشناسان به زبان انگلیسی که موجب استفاده محدود منابع غیرفارسی شده است.

- عدم آشنایی کافی کارکنان و کارشناسان سازمان با روش پژوهش و آشنا نبودن آنان با منابع مرجع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و منابع انتخاب و گزینش کتاب.

- عدم تطبیق تخصص کارشناسان با نیازهای شغلی آنان در پاره‌ای از موارد.

-کم‌توجهی کارشناسان بخش بودجه به امر پژوهش کتابخانه‌ای در کار بودجه‌ریزی، و استفاده از اطلاعات تجربی و روزمره در این زمینه که خود موجب کمبود شدید متون بودجه‌ریزی در کشور شده است.

- پراکندگی منابع و عدم تمرکز آن در کتابخانه که به‌ویژه در مورد کتابخانه‌های سازمانهای برنامه و بودجه استانها صادق می‌باشد و باعث گردیده که کارشناسان کمتر به کتابخانه‌ها مراجعه نمایند.

- عدم آگاهی کافی کارشناسان و کارکنان از امکانات و خدمات شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی.

درکنار این عوامل محدودکننده، لازم است نقاط ضعف خود را نیز بیان نماییم. متأسفانه برخی از کتابداران هنوز باور ندارند که کتابخانه از آن استفاده کنندگان و جامعه مخاطبان آن است و کتابداران عوامل انسانی و واسطه‌های هوشمندی هستند که ارتباط میان پژوهشگران و اطلاعات را برقرار می‌سازند. آنان گمان می‌کنند که افزایش مراجعان مُخلّ نظم کتابخانه و برهم زننده آرامش آنجاست، و از این‌رو، موانع استفاده از کتابخانه را افزایش داده و خدمات را کاهش می‌دهند، به

هرحال، این مشکل فرهنگی وجود دارد و به قول یکی از استادان کتابداری: "همان‌گونه که در تبدیل کتابداران سنتی با دشواری روبه‌رو شدیم، نمی‌توان به سادگی کتابدار حاکم برمراجعه کننده را به کتابدار عاشق خدمت به مراجعه کنندگان تبدیل کرد."[۸] در انتهای این بخش، باید مسئولیت نارسایی تبلیغ و عملکرد ضعیف در زمینه آشناسازی کارکنان سازمان برنامه و بودجه و دیگران با خدمات و امکانات شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی را برعهده گیریم و درصدد ارائه روشهای مؤثری برای معرفی کتابخانه‌ها و جذب مخاطبان باشیم.

پیشنهاد خطوط اساسی توسعه کمّی و کیفی شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی

توسعه شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی سازمان برنامه و بودجه، در گرو رفع تنگناها و محدودیتهایی است که بدان اشاره شد. در این قسمت، پیشنهادهایی برای رفع موانع و مشکلات ارائه می‌دهیم و خطوط اساسی توسعه این شبکه در آینده را ترسیم می‌نماییم.

● رفع محدودیتها در زمینه نیروی انسانی - مهمترین نیاز مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و همچنین کتابخانه‌های استانها تأمین نیروی انسانی متخصص و کارآمد است. امروزه باتوجه به پیشرفت گسترده‌ای که در علم کتابداری و اطلاع‌رسانی پدیدار گشته است، بدون استفاده از کارشناسان باتجربه در این رشته، توسعه و ارائه خدمات مؤثر اطلاعاتی امکانپذیر نیست. بدیهی است در کتابخانه‌هایی که کتابداران متخصص یا آموزش‌دیده و علاقه‌مند عهده‌دار این مسئولیت بوده‌اند، توانسته‌اند با تلاش در جهت بهبود عملکرد کتابخانه در سطح گسترده‌تری مخاطبان بیشتری را جذب نموده و انگیزه سازمان را برای داشتن کتابخانه‌ای فعال و پویا در سطح استان تعالی بخشند، حتی در برخی از استانها، در نتیجه تلاش کتابداران، کتابخانه به عنوان نهادی ریشه‌دار و برگشت‌ناپذیر تثبیت شده است. بنابر استانداردهای مورد قبول، در یک کتابخانه اختصاصی، برای هر ۵۰۰۰ جلد کتاب و ارائه خدمات به ۲۰ نفر مراجعه کننده در روز، دست‌کم یک کتابدار متخصص مورد نیاز است. هم‌اکنون تعدادی از کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها، با توجه به حجم منابع و تراکم مراجعان، به بیش از یک نفر، و در مواردی به‌بیش از دو نفر کتابدار متخصص نیاز دارند. بدین‌روی، ضرورت دارد که محدودیتهای اداری، به‌ویژه مالی، برطرف شود

و امکان استخدام نیروهای متخصص کتابدار برای شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی سازمان برنامه و بودجه فراهم گردد.

● تصحیح و تقویت رابطه مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی با کتابخانه‌های استانها - وظیفه سازماندهی متمرکز و هماهنگ منابع کتابخانه‌های استانی به عهده معاونت کتابداری و اطلاع‌رسانی مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی بوده و این وظیفه همواره از طریق ارسال فهرستبرگه‌ها به کتابخانه‌های مذکور اعمال می‌شده است. در سالهای اخیر، گسترش وظایف جاری مرکز، کمبود نیروی انسانی متخصص، افزایش دریافت منابع، فعالتر شدن کتابخانه‌های استانی و کمبود امکانات فیزیکی باعث شده که میزان ارسال فهرستبرگه‌ها نسبت به تعداد منابع دریافت شده توسط کتابخانه‌های استانی سازمان تکافو نکند. کارشناسان مرکز مدارک، پس از بررسی این مشکل، با توجه به کمبود نیروی انسانی، به این نتیجه رسیده‌اند که برای رفع بخشی از این معضل مهم، استفاده از یک برنامه جامع کامپیوتری از طرف کتابخانه‌های استانها که هماهنگ با مرکز مدارک باشد، ضروری است تا از طریق انتقال اطلاعات کتابشناختی کتابهای فهرست شده در مرکز مدارک برروی دیسکتهای کامپیوتری و ارسال فصلی آنها به استانها، هر کتابخانه بتواند مستقلاً فهرستبرگه‌های مورد نیاز خود را تهیه نماید. در ضمن، کتابخانه‌های استانی در مورد مدارکی که در کتابخانه‌های آنها وجود دارد، ولی در مرکز مدارک موجود نیست، می‌توانند خود یا با استفاده از خدمات بخش خصوصی این‌گونه منابع را فهرستنویسی نمایند.

● گسترش کمی و کیفی منابع و مدارک کتابخانه‌های استانها - مجموعه برخی از کتابخانه‌های استانها از انسجام موضوعی لازم برخوردار نیست که لازم است با توجه به دستورالعمل وجین که برای آنها ارسال شده، مجموعه‌ای جامع و مفید برای خود سازمان دهند. همچنین در گزینش منابع، رعایت دامنه موضوعی ارائه شده در دستورالعمل وجین، ضروری است. ضعف مجموعه نشریات ادواری فارسی و عدم هماهنگی موضوعی بین آنها نیز باید برطرف شود و اشتراک نشریات تخصصی اقتصادی و اجتماعی افزایش یابد. امروزه استفاده از مقاله‌های نشریات ادواری، با توجه به جدید بودن و تنوع موضوعهای آنها و با در نظر گرفتن آنکه به زبان فارسی هستند، روبه افزایش است. نگهداری مجله‌های تخصصی و ایجاد آرشیوی از این منابع ضروری

است. از سال ۱۳۶۹، در شبکه کامپیوتری سازمان برنامه و بودجه، بانک اطلاعات مقالات فارسی ایجاد شده که مجموعه نسبتاً وسیعی از مشخصات کتابشناختی مقاله‌های اقتصادی - اجتماعی در آن ذخیره گردیده و به آسانی قابل بازیابیهای گوناگون، از جمله بازیابی موضوعی است. با توجه به اینکه، همه استانها به این شبکه دسترسی دارند، با استفاده از این بانک اطلاعاتی می‌توان کمک مؤثری به مراجعان نمود و در صورتی که آرشیو نشریات تخصصی ادواری آنها نیز ایجاد و تکمیل گردد، مراجعان کتابخانه‌ها به آسانی بخشهایی از مطالب مورد نیاز خود را به دست خواهند آورد.

● گسترش خدمات کامپیوتری - امروزه به یاری ماشین می‌توانیم از حجم کارهای دستی بکاهیم و به میزان تلاش ذهنی و عقلی برای حل مشکلات مراجعه کننده بیفزاییم."[۸] "اما ضمناً نباید فکر کنیم که اطلاع‌رسانی یعنی کامپیوتر، و به راحتی تحت تأثیر تبلیغات تجارتی و نمایشی استفاده از تکنولوژیهای کامپیوتری قرار گیریم، زیرا از کامپیوتر و یا هر وسیله دیگری که متعلق به تکنولوژیهای مدرن است، وقتی می‌شود استفاده معقول و مطلوب کرد که بر یک زیربنای محکم و استوار بنا شده باشد."[۱۶] تکنولوژیهای کامپیوتری به سرعت در حال پیشرفت و تغییر است. این روند " در زمانی که انقلاب اطلاعات در جریان است، بیانگر این واقعیت می‌باشد که عملکرد ریزپردازنده‌ها در هر ۱۸ ماه دو برابر افزایش یافته و هزینه ذخیره اطلاعات در هر ۴ سال ۹۵٪ کاهش داشته است. همچنین نسخه جدید از نرم‌افزارهای کامپیوتری در مدت زمان بسیار کوتاهی و حتی به محض آنکه شخص با نسخه قدیمی خود را تطبیق می‌دهد، به بازار عرضه می‌شود."[۲۲] در چنین دنیایی، دقت در انتخاب و ایجاد زیربنای مناسب امری حیاتی است. خوشبختانه در این سالها، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی کوشیده تا با حوصله و درایت کامپیوتر را به کار گیرد، و در نتیجه، هم‌اکنون برروی شبکه کامپیوتری سازمان برنامه و بودجه، بجز بانک اطلاعات مقالات فارسی، اطلاعات منابع مرکز مدارک و تعدادی از کتابخانه‌های استانها ذخیره شده و قابل بازیابی است. در ضمن، در این شبکه، بانک اطلاعات سیستم قوانین و نیز بانک اطلاعات خبرگزاری جمهوری اسلامی (سیستم اخبار و ارتباطات) عملیاتی می‌باشد که اطلاعات ارزنده‌ای را به علاقه‌مندان عرضه می‌دارند. البته یکی از مشکلات کتابخانه‌های استانها، قطع و وصل مداوم برنامه‌های کامپیوتری شبکه است. در این زمینه، شایسته است که دفتر خدمات ماشینی سازمان

برنامه و بودجه راه‌حلی بیندیشد و با استفاده از تکنولوژیهای جدید، مجاری ارتباطی شبکه کامپیوتری را نوسازی کرده و توسعه دهد.

● توجه و اهمیت دادن به امر خدمات درکتابخانه‌ها، شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی، ظرفیت بالقوهٔ بالایی در ارائه خدمات اطلاع‌رسانی دارد که به بخشی از آنها اشاره شد. اما استفاده بهینه از ظرفیت و بالفعل کردن آن، نیاز به درک این واقعیت دارد که هدف اصلی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی عرضه خدمات است نه گزینش و تهیه منابع و نه فهرستنویسی. تمام فعالیتهایی که در کتابخانه‌ها صورت می‌گیرد، برای آماده ساختن و ارائه اطلاعات به مخاطبان است. کتابخانه بدون مراجعه‌کننده، جسمی بدون روح است. پس باید به بخش خدمات کتابخانه توجه ویژه‌ای داشته باشیم. کتابداران استانها باید زمان بیشتری را برای پاسخگویی و ارائه مشاوره‌ها و راهنماییهای موضوعی به مراجعان اختصاص دهند. ارتباطات شفاهی و رابطه انسانی میان کتابدار و جامعه استفاده‌کننده، از کتابخانه، بهترین وسیله برای شناخت نیازهای مراجعان و بهبود عملکرد کتابخانه است. ایجاد اعتماد در مراجعان با عرضه راهنماییهای صحیح، مهمترین سرمایه‌گذاری کتابداران در کتابخانه است. اگر کارشناسی که در جستجوی اطلاعات است مطمئن نشود که بدون زحمت اطلاعات مورد نیاز خود را به دست می‌آورد، غالباً به سادگی از آن چشم می‌پوشد و به حافظهٔ خود یا اطلاعات نادرست همکارانش اکتفا می‌کند. بسیاری از این مراجعان حتی روش ساده استفاده از برگه‌دانهای کتابخانه را نیز نمی‌دانند. در چنین وضعیتی، کتابدار باید با سرعت بخشیدن به روند کسب اطلاعات، به کمک وی بیاید، و بدین‌گونه، اعتماد مراجعه‌کننده را جلب نماید. در میان استفاده‌کنندگان از کتابخانه، شمار اندکی نیز هستند که حاضر به صرف وقت و تحمل زحمت برای کسب اطلاعات می‌باشند. اینان که سرمایه‌های واقعی یک کتابخانه به شمار می‌آیند، بیشتر به مشاوره‌های موضوعی نیازمندند تا راهنماییهای فنی، و به اعتبار این مشاوره‌ها اعتماد می‌نمایند. در هر صورت، مدیریت درست در خدمات اطلاع‌رسانی "می‌تواند اطلاعات را با هزینه کمتری در دسترس استفاده‌کننده قرار دهد، به‌طوری که برآورد شده، معمولاً حدود ۲۰٪ از وقت متخصصین در جستجوی اطلاعات سپری می‌شود."[۲۰] کتابداران باید به ارزش زمان مراجعان کتابخانه خود واقف باشند و به آن ارج نهند.

● تأکید بر ایجاد تحول در نگرش نسبت به اطلاعات و اطلاع‌رسانی - در بخش پیش گفته شد که میزان استفاده کارشناسان سازمان برنامه وبودجه از امکانات شبکه محدود و ناکافی است. در این زمینه، به فقر مطالعه و پژوهش در کشور و عدم توجه کافی به پژوهش در سیاستگذاریهای اقتصادی - اجتماعی، و به تبع آن، انگیزه نداشتن کارشناسان به انجام پژوهش و نکات دیگری اشاره کردیم. به نظر می‌رسد که راه غلبه بر این مشکل، تغییر در نگرش سازمان و مسئولان آن نسبت به اطلاعات و اطلاع‌رسانی است. متأسفانه "دولتمردان در شناخت نقش اطلاعات در برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی غالباً ناکام بوده‌اند. برخی عقیده دارند که علت این امر، نگرانی آنان از مفقود شدن اسرار دولتی در مراحل جمع‌آوری اطلاعات است. اما باید گفت، علت واقعی عدم شناخت آنها از ارزش و اهمیت اطلاعات و عدم آگاهی آنان از آنچه خدمات اطلاع رسانی انجام می‌دهد، می‌باشد."(۲۰) دولتمردان و مدیران باید بدانند که در این سالهای آخر قرن بیستم، اطلاعات دو ویژگی اساسی کسب کرده است. از یک سو، به عنوان " یک عامل مهم اقتصادی در کنار دیگر عوامل تولید، یعنی نیروی انسانی، مواد اولیه و سرمایه قرار گرفته است، و از جانب دیگر، یک کالای اقتصادی است که سهم فزاینده‌ای در اقتصاد ملی و در اقتصاد جهانی ایفا می‌کند. ارزش سهم بخش خدمات اطلاعاتی در سال ۱۹۹۴، تنها در بازار ایالات متحده آمریکا، بیش از ۳۳ میلیارد دلار بوده و پیش‌بینی می‌شود در سالهای بعد این رقم افزایش بسیار بیشتری داشته باشد."(۲۳) بدون اطلاعات، تولید و توسعه واقعی امکانپذیر نیست. "تجربه نشان داده است که نیازهای اطلاعاتی به طور کامل با فرایند تصمیمگیری مرتبط است. در تمام سطوح، از جمله فعالیتهای اقتصادی، پیش از آنکه اقدامی صورت گیرد، اطلاعات موردنیاز می‌باشد و هرچه فاصله مدیریت از حوزهٔ عملکردهای اقتصادی دورتر باشد، لزوم جمع‌آوری، پردازش و ارائه اطلاعات مناسب، حیاتی‌تر به نظر می‌رسد."(۱۸) این مراکز اطلاعاتی و کتابخانه‌ها هستند که چنین وظیفه حیاتی را برعهده دارند. در وضعیت کنونی، سیاستگذاران ومدیران، بدون استفاده از یک نظام سازمان یافته اطلاعاتی، نمی‌توانند از عهده انجام مسئولیتهای خود برآیند. سازمان برنامه و بودجه، وظیفهٔ تدوین برنامه‌های توسعه کشور و نظارت بر اجرای آنها را برعهده دارد، مدیران این دستگاه مهم اقتصادی باید بدانند که "نمی‌توان تنها به تدوین یک برنامه عمرانی پنجساله در زمان معینی

اکتفا کرد و آن را به کناری نهاد تا زمان تدوین برنامه عمرانی پنجساله دیگر. برنامه‌ریزی فرایندی مداوم است و برنامه‌ها موجودات زنده‌ای هستند که باید زنده نگاه داشته شوند و به محض آنکه ضرورت اقتضا کند، باید آخرین تغییرات را در برنامه‌ها اعمال کرد."[۹] برای زنده نگه‌داشتن برنامه‌های توسعه، استفاده از اطلاعات الزامی است. برای این منظور، شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی، با مجموعه منابع و اطلاعات گسترده‌ای که تدارک دیده، می‌تواند نقشی حیاتی در چرخه برنامه‌ریزی ایفا نماید. در پایان این بخش، پیشنهادهای مشخصی برای ایجاد و ارتباط بیشتر میان بدنه سازمان و بخش اطلاع‌رسانی آن عرضه می‌شود.

۱) مراجعه مداوم مدیران سازمان به کتابخانه مرکزی و کتابخانه‌های استانی، که تأییدی بر نقش مرکز مدارک و کتابخانه‌های استانی به شمار می‌رود. و موجب تشویق کارشناسان و کارکنان و پیروی آنان از این عمل شایسته خواهد شد.

۲) بجاست کارشناسان بخش برنامه‌ریزی موظف گردند که پس از تهیه هر برنامه، با انجام مطالعات تطبیقی و استفاده از منابع داخلی و خارجی، توان علمی و پژوهشی خود را افزایش دهند و اطلاعات و آگاهیهای خود را روزآمد نمایند.

۳) توجه بیشتر به دانش بودجه‌ریزی و تقویت منابع مربوط به این موضوع در شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی و نیز تشویق کارشناسان به استفاده از این منابع.

۴) تشکیل جلسات گفت و شنود در هر فصل میان کارشناسان و مدیران سازمان با مسئولان شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی، به منظور دریافت و درک خواسته‌ها و نیازهای اطلاعاتی - پژوهشی واحدهای سازمان از جانب مسئولان اطلاع‌رسانی سازمان و نیز آشنایی مدیران و کارشناسان با امکانات و خدمات شبکه.

۵) برگزاری کلاسهای آشنایی با روش پژوهش و کلاسهای آشنایی با منابع مرجع و روش استفاده از کتابخانه برای کارکنان سازمان.

۶) تقویت زبان انگلیسی کارشناسان و کارکنان سازمان، با برگزاری دوره‌های آموزش زبان، ایجاد امکان استفاده از برنامه‌های مناسب ماهواره و نیز معرفی کتابهای خارجی جدید در نشریات سازمان برنامه و بودجه.

چشم‌انداز آینده شبکه اطلاعات اقتصادی - اجتماعی

هم‌اکنون مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی، به عنوان مرکز مادر و هسته مرکزی شبکه در ارتباط با ۲۵ کتابخانه تخصصی در ۲۵ استان کشور، شبکه متمرکزی[1] را شکل داده و همان‌گونه که بیان گردید، عملکرد آن تأثیر مثبتی در روند پژوهشهای اقتصادی - اجتماعی در کشور داشته است. اما در آینده این شبکه می‌تواند از چند جهت توسعه یافته و فعالیتهای کمی و کیفی آن گسترش یابد.

۱) مراکز اطلاعاتی وابسته به این شبکه، یعنی کتابخانه‌های استانی، با توجه به تغییرات تقسیمات کشوری در حال افزایش هستند. از این‌رو، با تشکیل استانهای جدید، در آینده نزدیک چند کتابخانه به مراکز اطلاعاتی این شبکه افزوده می‌شوند.

۲) نحوهٔ ارتباط در این شبکه که هم‌اکنون بیشتر به ارتباط کتابخانه‌های استانی با مرکز مدارک خلاصه می‌شود، با افزایش ارتباط مستقیم بین کتابخانه‌های استانی با استفاده از شبکه کامپیوتری و مجاری ارتباطی دیگر انسجام خواهد یافت.

۳) با توجه به اینکه کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها، مراکز اطلاع‌رسانی منطقه‌ای به شمار می‌آیند و اشاعه‌دهنده اطلاعات مربوط به استان خود می‌باشند، از یک‌سو، ضرورت دارد مدارک مربوط به استان خود را شناسایی،گردآوری و سازماندهی نمایند، و از سوی دیگر، در ایجاد یک ارتباط سازمان یافته بین کتابخانهٔ خود با مراکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی استان اقدام نمایند. چنین حرکتی، فعالیت شبکه را توسعه داده و مطالعات منطقه‌ای را تقویت خواهد کرد.

۴) مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی، به منزله مرکز مادر، با اعتقاد به این موضوع که اطلاع‌رسانی فرایندی جمعی است که به اتکای اشتراک منافع واقعیت می‌یابد، مدتی است که در همراهی با کتابخانهٔ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، درصدد ایجاد ارتباط قانونمندی با مراکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های مؤسسات اقتصادی کشور است. انشاءالله در ادامه این راه، ارتباط گسترده‌ای بین مراکز اطلاع‌رسانی این مؤسسات برقرار خواهد شد (نمودار ۱).

1. Centralized Network

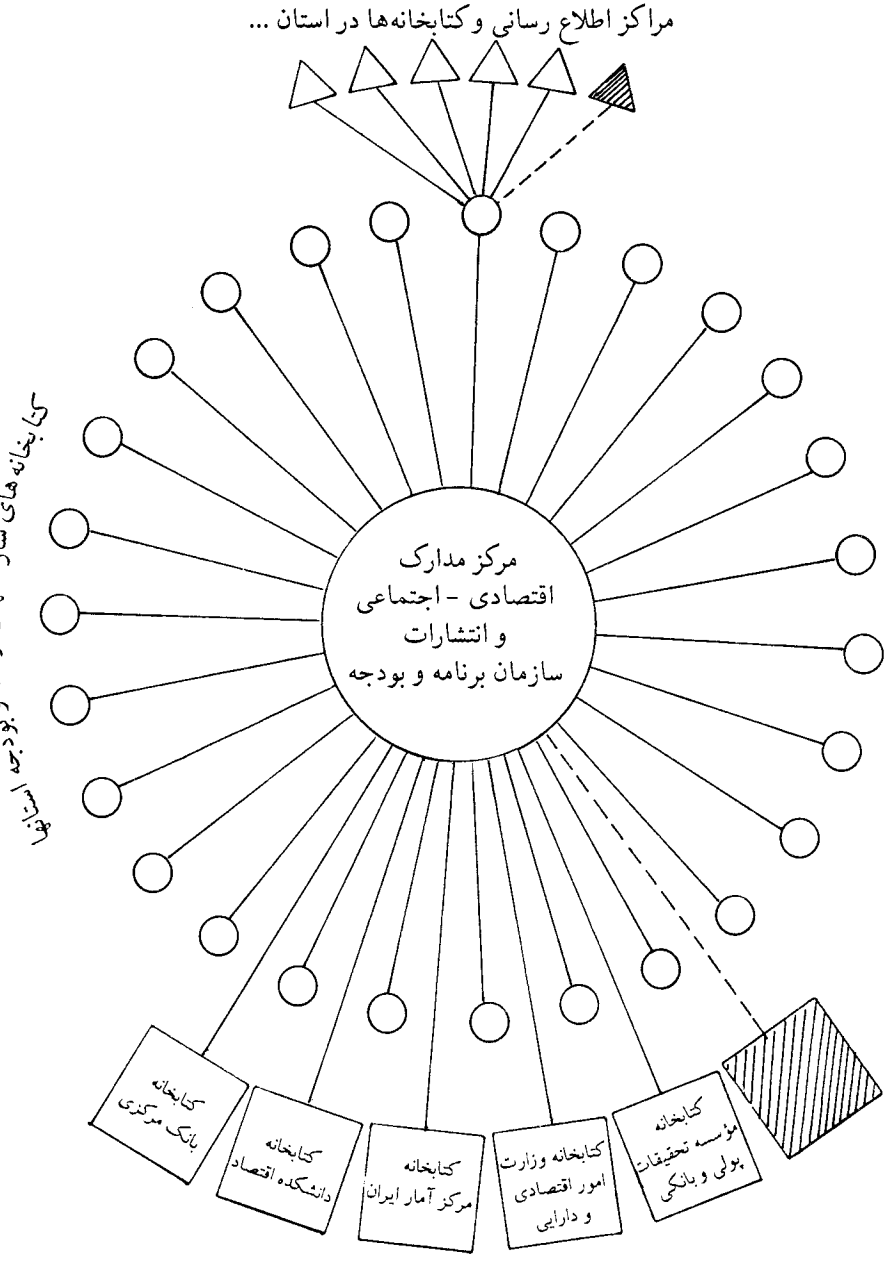

نمودار ۱. طرح پیشنهادی شبکهٔ اطلاعات اقتصادی - اجتماعی سازمان برنامه و بودجه

منابع

۱. ابتهاج، ابوالحسن (۱۳۷۱). *خاطرات ابوالحسن ابتهاج*. تهران: علمی.

۲. تابش، احمد (۱۳۷۵). *گزارش بررسی وضعیت استفاده از کتابخانه مرکزی سازمان برنامه و بودجه (امکانات، محدودیتها و تنگناها، پیشنهادها)*. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات.

۳. حیاتی، زهیر؛ فتاحی، رحمت؛ صادق صمیمی، زهره (۱۳۵۸). *بررسی و طرح کتابخانه سازمان برنامه و بودجه*. تهران: سازمان برنامه و بودجه.

۴. حیاتی، زهیر (۱۳۶۰). *طرح پیشنهادی سیستم اطلاعاتی سازمان برنامه و بودجه*. تهران: سازمان برنامه و بودجه.

۵. حیاتی، زهیر (۱۳۵۹). *طرح پیشنهادی مرکز اسناد و کتابخانه*. تهران: سازمان برنامه و بودجه.

۶. خراسانی، عبدالله (۱۳۵۳). *گزارش به شاه امیری معاون سازمان برنامه و بودجه*. تهران: سازمان برنامه و بودجه.

۷. دانشی، محمدحسین (۱۳۶۲). *گزارش در باره اصول و تعاریف مربوط به شبکه اطلاعات علمی*. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات.

۸. دیانی، محمدحسن (زمستان ۱۳۷۳). تنگناهای اجتماعی - روانی اطلاع‌رسانی برای توسعه. *اطلاع رسانی*، دوره ۱۱، شماره ۱. ص. ۱۸-۲۱.

۹. رویر، لوسین شارل؛ نقش تبریزی، حمید(۱۹۷۲). *توصیه‌هایی در باب مفهوم، فلسفه و سازمان به منظور انجام اصلاحات اساسی و تجدید سازمان*. ترجمه منوچهر غیبی. تهران: سازمان برنامه و بودجه.

۱۰. سازمان برنامه (۱۳۵۲). *مرکز اسناد و مدارک فنی و کتابخانه سازمان برنامه در برنامه چهارم و پنجم*.

۱۱. سازمان برنامه و بودجه (۱۳۷۵). *مجموعه شرح وظایف سازمان برنامه و بودجه مرکز*.

۱۲. سازمان برنامه و بودجه. مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات (۱۳۶۳). *کارنامه فعالیتهای کتابخانه‌های سازمانهای برنامه و بودجه استانها تا پایان آذر ۱۳۶۳*.

۱۳. سازمان برنامه و بودجه. مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات (۱۳۶۴). *مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، هدفها، وظیفه‌ها، تشکیلات، فعالیتها*.

۱۴. سازمان برنامه و بودجه. مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات (۱۳۷۳). *نتایج بررسی وضعیت کتابخانه‌ها و انتشارات سازمانهای برنامه و بودجه استانها در سال ۱۳۷۲*.
۱۵. سازمان برنامه و بودجه. مرکز مدارک و انتشارات (۱۳۶۲). *تعیین تکلیف کتابخانه‌های مدیریتها و دفاتر*.
۱۶. سلطانی، پوری (۱۳۷۴). نگاهی به وضعیت اطلاع‌رسانی در ایران. *درگزیده مقالات و نتایج سمینار کتابداران سازمان برنامه و بودجه، ۳۰ تا ۳۱ اردیبهشت ۱۳۷۴، بندرعباس*. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ص. ۱۵-۲۰.
۱۷. سلطانی، سیما (۱۳۷۴). روایتی از مشکلات کتابخانه‌های سازمان برنامه و بودجه استانها در ارائه خدمات اطلاع‌رسانی. *درگزیده مقالات و نتایج سمینار کتابداران سازمان برنامه و بودجه، ۳۰ تا ۳۱ اردیبهشت ۱۳۷۴، بندرعباس*. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ص. ۳۴-۴۱.
۱۸. نوآوران، مشاورین مدیریت (۱۳۶۷). *نگرشی برمدیریت اطلاعات*.
۱۹. همای‌کریم (۱۳۴۸). *طرح مقدماتی تمرکز اطلاعات*. تهران: سازمان برنامه.

20. Atherton, Pauline (1980). *Hand Book for Information System and Services.* Paris: Unesco.

21. Baldwin, George B. (1967). *Planning and Development in Iran.* Baltimore: Johns Hopkins Press.

22. Berkowitz, Bruce D. (Winter 1997). Information Tecnology and Intelligence Reform. *Orbis.* Vol. 41, No.1. pp. 107-118.

23. Information Processing and Information System. in the *New Encyclopedia Britanica,* 15th ed. Chicago : Encyclopedia Britanica, 1994. (Vol. 21, pp. 612-630).

منتشر شد

سیاستگذاری منطقه‌ای
در
جهانی در حال دگرگونی

نویسندگان: نایلز هَنسن - بنجامین هیگِلز - دانلد جی. صاوی

دفتر آمایش و برنامه‌ریزی منطقه‌ای